

ПЕРШЕ ПОКОЛІННЯ ПОТОЦЬКИХ: ПОГЛЯД КРІЗЬ ПРИЗМУ СТОЛІТЬ

Людина є елементом будь-якої форми соціальності, від найпростіших спільнот до сучасних цивілізаційних та політичних суперсистем. Тому погляд на історичні процеси, на суспільство не відокремлений від вивчення окремих особистостей і династій. У цій статті мова йде про рід Потоцьких, його внесок в історію та культуру України.

Ключові слова: рід, Потоцькі, магнат, маєток, герб, граф.

Человек является элементом любой формы социальности, от простейших общностей до современных цивилизационных и политических суперсистем. Поэтому взгляд на исторические процессы, на общество не отделим от изучения отдельных личностей и династий. В этой статье речь идет о роде Потоцких, его вкладе в историю и культуру Украины.

Ключевые слова: род, Потоцкие, магнат, имение, герб, граф.

A man is an element of any form of sociality from the earliest community to the modern civil and political super system. That is why this view to the historical processes, society is inseparable from studying of some persons and families. The article deals with the Pototsky's family and its contribution into the Ukrainian history and culture.

Key words: family, Pototski, magnate, estate, crest, graph.

Історичні дослідження – це не лише великі фундаментальні праці з важливих історичних тем, а й вивчення історичного минулого окремих родин, окремих постатей, про що яскраво свідчать біографії фамільного клану Потоцьких.

Магнатський рід Потоцьких (герб Пилява), один із наймогутніших у Польщі, котрий, незважаючи на всілякі потрясіння, зумів зберегти свою високу позицію, походить із Потока, розташованого в Єнджейовському повіті парафії Кшченчице [1, с. 21].

Давній польський аристократичний рід Потоцьких має цікаву історію, оповиту ореолом таємничості. Перші документально підтверджені відомості про цей рід зустрічаємо у XIII ст. Кожний відомий польський рід мав власний герб – символічний спадковий знак, фігури і предмети, на якому мають особливе значення, виражають певну історичну традицію й укладені відповідно до законів геральдики [2, с. 30]. У Речі Посполитій існувало шість різних родів, які носили прізвище Потоцькі: герба Пилява [3], герба Любич [4], герба Остоя [5], герба Сренява [6], герба Шеліга [7], герба Яніна [8; 9; 10, с. 224] (див. рис. 1).

Найвідоміші з них – Потоцькі герба Пилява. Герб Пилява являє собою два білих хреста в блакитному полі, третій хрест зображений наполовину [11]. Синій колір символізує славу, честь, відданість, а білий – мудрість, невинність, чистоту.

За джерелами, герб Пилява був дарований польським королем Владиславом Кучерявим ли-

цареві Зарославу, предку Потоцьких, за подвиги проти «прусаків», переважно біля міста Пиляве [12]. Дослідник уманського сліду Потоцьких І. Кривошея наводить дещо іншу версію: «Польський король Казимеж Справедливий (1177-1194 рр.) клейнодом «Пилява» гербував Януша, одного з предків Суліслава, за мужність та героїзм у боях під Пилявою проти прусів. У запеклій битві Януш урятував краківського єпископа. В 1400 р., коли польським королем був Владислав II Ягайло, була проведена остаточна нобілітація (визнання за родом шляхетських прав) Потоцьких на шляхетство і закріплено за ними герб «Пилява». Герб Потоцьких представлений у геральдиці багатьох населених пунктів. Окрім герба, кожен знаний шляхетський рід мав власний девіз, який доповнював клейнод» [13]. Девізом Потоцьких слугував вислів – «*Scutum opponebat scutis*» («Щит протиставляй щитам») [14].

Дискусійним є питання про графський титул Потоцьких тульчинської лінії [15, с. 16–20]. Це питання в історичній науці є найбільш суперечливим. Так, польський дослідник XIX ст. Т. Жихлінський стверджує, що представники тульчинської лінії мали право титулуватися графами Римської імперії, оскільки це було узаконено австрійською імператрицею Марією Терезою в 1780 р. та підтверджено російськими законами в 1840 р. [1, с. 21].

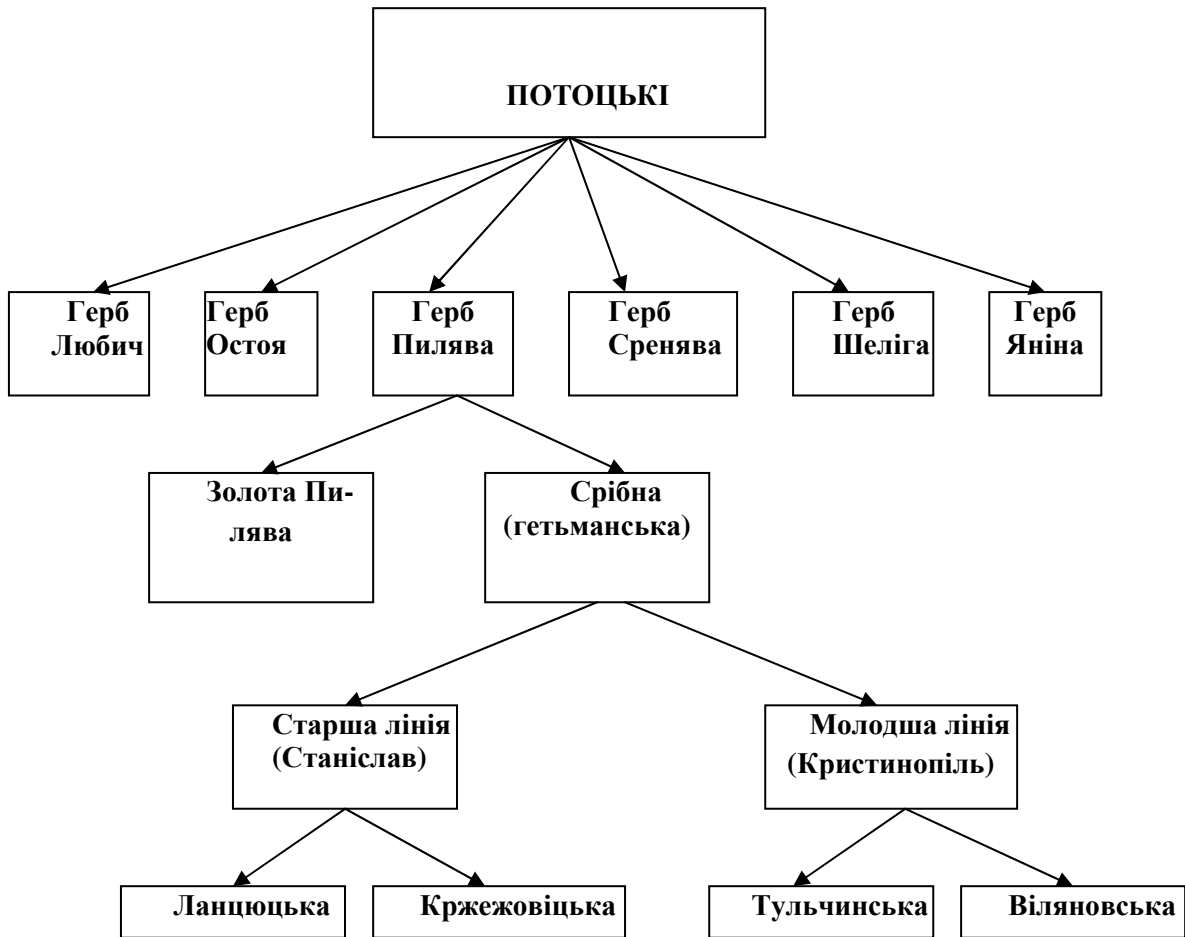

Рис. 1. Структура роду Потоцьких

Відомий польський історик Єжи Лоек намагається переконати, що родина Потоцьких не мала жодного права титулуватися графами, оскільки в Речі Посполитій практика надання такого титулу була відсутня, а тому Потоцькі могли отримати його тільки за кордоном або ж узурпувати. Лоек зауважує, що Потоцькі з Тульчина такого права не мали взагалі, тому що першим представником роду, якому був наданий графський титул у Росії лише в 1903 р. був правнук Станіслава Щенсного – Константин Юзеф (1846-1909 рр.) [16, с. 30–31].

Логічно постає питання: чому в усіх офіційних російських документах кінця XVIII – XIX ст. зафіксоване словосполучення «графи Потоцькі»? Адже відомо, що в Російській імперії до незаконного присвоєння титулів ставилися негативно. Інше джерело повідомляє, що в Російській імперії в 1821 р. Потоцькі були інкорпоровані та нобілітовані як графи польські. Також за Потоцькими були визначені права на графський титул, наданий королевичем галицьким Францем I [17, с. 175; 18, с.3].

І. Кривошея зазначає, що під час ревізії дворянських справ, яка проходила впродовж майже 25 років після польського повстання 1830-1831 рр., графи Потоцькі також змушені були доводити свою належність до дворянського стану. Так, у серпні 1844 р. Центральна ревізійна комісія, створена 1840 р. з ініціативи Д. Г. Бібікова, розглядала справу

графів Потоцьких, які були зареєстровані за Брацлавським повітом Подільської губернії. Серед поданих документів, зокрема, було визначення Подільського дворянського депутатського зібрання від 20 грудня 1832 р. про те, що Станіслав Фелікс Карл Роніов Володимир Теодіуш, Володимир та Ярослав (Жерослав), Олександр і Мечислав Станіславови визнані у дворянстві як графи. Це визначення спиралося на випіску визначення Київського дворянського депутатського зібрання 1803 р., в якій йшлося, що на основі посеймних списків та інших актів графи Потоцькі є власниками нерухомих маєтків із селянами (до 80 тис. душ) у різних повітах Київської та Подільської губерній. За указом від 19 жовтня 1831 р. вони були долучені до першого розряду дворян. Центральна ревізійна комісія зазначала, що всі документи, в тому числі й листування в питанні справи Потоцьких, надіслані до Департаменту Герольдії [19, арк.19 зв.-22; 18, с. 3].

Родина Потоцьких набула політичної могутності в середині XVI ст. Представники роду володіли значними територіями, замками, маєтками в Польщі, Білорусії, Україні, насамперед, у Подільському, Брацлавському, Белзькому, Руському і Краківському воєводствах, обіймали важливі державні посади в Речі Посполитій, а згодом – у Росії й Австрії.

Розрізняють герби срібної та золотої Пиляви. Потоцькі Тульчинської (гетьманської) лінії належали до герба срібної Пиляви. Різниця в гербах полягала в кольорі фігури, відповідно, золотої та срібної [9].

Засновником гетьманської гілки був визначний військовий і політичний діяч Станіслав Потоцький Ревера (1579-1667 рр.), великий гетьман коронний, воєвода київський, краківський тощо, діяльність якого помітно відобразилася в історії Польщі й України, особливо середини XVII ст. Одружившись із дочкою брацлавського старости, генерала подільських земель Валентина Олександра Калиновського і Гелени Струс, Софією, граф Станіслав одержав у посаг за нею маєтки в Брацлавському, Волинському, Подільському й Київському воєводствах.

На нашу думку, поділ маєтностей між синами графа Станіслава поклав початок двом лініям гетьманської гілки: першої – Андрія і другої – Фелікса Казимежа. Шлюб сина графа Фелікса – Юзефа – із Теофілою Терезою із Цетнерів, панною на Тульчині, остаточно закріпив подільські маєтки за Потоцькими, започаткувавши тульчинське відгалуження другої лінії.

Перейдемо до більш детального вивчення життєписів визначних представників досліджуваного першого покоління роду Потоцьких.

У «Малопольському кодексі» вже від XIII ст. неодноразово знаходимо згадки про Потоцьких із Потока. Зокрема, Суліслав, син Бартоломея, продав частину Потока монастирю, а Болеслав Стилдливий 1236 р. засвідчує, що сини Суліслава Клемент, Фулко, Сезім і Томко передають свої права на село на користь монастиря. У 1250 р. Бах із Потока віддав свою частину Потока тому ж монастирю. Його синами були: Бертольд, Вавжинек і Петро; їхня подальша діяльність не відома [1, s. 21].

Лише наприкінці XIV і на початку XV ст. з'являються Якуб із Потока (I пок.) і його дружина Хелена, і саме їх належить вважати фундаторами знатного фамільного клану Потоцьких (Pilawitów Potockich), а ім'я праотця Якуба відтоді постійно згадується в пам'яті нащадків дому Потоцьких. Його син Анджей, про якого згадується в судових джерелах 1430 р., залишив цей світ бездітним; але рід продовжив брат Бернад (II пок.), про якого Бонецький [20] не згадує [21, s.155]. Однак про нього пише Несецький, зазначаючи, що це була «людина, яка вирізнялася благочестям і багатством розуму» [22, s. 429]. Зі слів того ж самого автора, після Бернарда лишилося троє його синів: Бернад, Мацей і Станіслав [22, s. 429]. За іншими джерелами, Бернад мав ще двох синів – Єжи та Миколая. Після Єжи (III пок.) був син Бернад (IV пок.), королівський ротмістр 1512 р., «славний вояка» з-під Вишньовця, який одружився з Анною Костелецькою з Кутни, дочкою ленчицького воєводи, вдовою після смерті Пшедбожа Конецького, від котрої мав дочку Урсулу (V пок.), дружину Вацлава Остроруга, сина Яна, познанського каштеляна і генерала. Бернарда поховали в Бучачі [1, s. 21–22].

Дружиною Миколая Потоцького (III пок.) була Анна Кмічанка, з якою мав дочку Регіну, що була одружена з Адамом Дуніним герба Лебідь, а також чотирьох синів, які були бездітними (IV пок.): Яна, одруженого з Маріанною Островською, герба Гриф, Миколая, одруженого з Барбарою Гронською герба Лада, Зигмунда і Петра.

Після Мацея і Станіслава дім Потоцьких розпадається на дві окремі гілки, які Жихлінський називає магнатською і великопольською [1, s. 22]. Останній з братів, синів Бернарда, також Бернад, а в чернечному ордені – Саніслав, у 1550 р. був 24-м енджейовським абатом. І «хвалить його всі, що був він прибічником шани Божої, зразком благочестя і прикрасою Вітчизни» [22, s. 429].

Мацей (III пок.) з так званої магнатської гілки, краківський хорунжий, у 1505 р. здобув від князя Міхала Глинського село Пшитулянку в Гоньондзкім повіті. Одружений з Псарською, сестрою дружини свого брата Саніслава, залишив із нею трьох синів та дочку Софію, яка була одружена з Яном Вишенським герба Тшивдар. Син Миколай був вітебським королівським ротмістром у 1531 р. і жив, не маючи дітей, із дружиною Софією; Ян у 1543 р. був галицьким підчашім; далі цю гілку продовжує Якуб (IV пок.), який від помічника судді дійшов до галицького подкоморія; помер у 1551 р., похований у Бучачі [1, s. 22].

Якуб Потоцький (герб Пилява) – ротмістр, галицький підкоморій – походив із неможливої сім'ї, родинним гніздом якої був Поток у Краківському воєводстві [23].

На зламі XV і XVI ст. в частині того села, що звалася Дольним Потоком, мали свої наділи настільки численні Потоцькі, що мусили використовувати прізвиська (Cornus, Gawin, Grad, Pantir), оскільки для їх ідентифікації імен було недостатньо. Часом Якуба Потоцького визначали іменем Майковича або Мацковича; це свідчить, що він був сином Мацея [22, s. 430].

Безсумнівно є те, що Потоцький мав рідного брата Яна і що його двоюрідним братом був також Ян, званий Градем, спадкоємець найбільшої частки в Потоку. Коли і за яких обставин Якуб Потоцький переїхав на територію Галичини, не відомо. В 1527 р., як спадкоємець Потока, Пукова і Соколова, Потоцький з'явився в Кракові та поступився часткою, що належала його дружині Катажині, а також її сестрам Анні та Ядвізі Ємельницьким [24, s.17].

У 1530 р. Потоцький віддав в оренду свою частину в Потоку двоюрідному братові, а в 1533 р. він її перепродав йому за 300 злотих; тоді ж склав із себе обов'язки відмовитися від наділу в Потоку на користь свого рідного брата Яна (від 1542 р. він був галицьким підчашім), а також на користь іншого двоюрідного брата Града. Того самого року Потоцький на пьотрковському сеймі (6 лютого) дістав від короля «in feudum» село Войніш на галицькій землі. Можливо, на цьому сеймі він був як депутат Руського воєводства і, користуючись пе-

ребуванням у центральній Польщі, вирішив урегулювати свої майнові справи. З того часу обриваються будь-які зв'язки Потоцького з краківською землею. На сліди родинних контактів натрапляємо лише наприкінці XVI ст., коли син Яна Града – Войцех називав опікуном своїх дітей двоюрідного брата Станіслава, сина Якуба, а також двоюрідних братів Яна й Анджея [24, s. 18].

20 квітня 1535 р. Потоцький обіймав посаду помічника галицького земського судді. Відтоді він пов'язував свої судейські обов'язки з військовою службою в постійній регулярній обороні, де служив протягом декількох років. У 1531 р. він був у корогві Вавжинця Будзовського і 22 липня брав участь у битві з молдавським воєводою Петром Рарешем під Обертином. У 1536 р. Потоцький був ротмістром 50-кінної роти в скороченому призові подільського війська, 1537 р. на парад у Грудку Ягеллонським він прибув із ротою, що налічувала 120 коней. Його рота зазнала великих утрат у битві 1 лютого 1638 р. над Серетом із Петром Рарешем. Улітку того ж року Потоцький став на чолі нового призову – роти з Малопольщі (200 коней) у зв'язку з приготуванням до війни з Молдавією й, імовірно, був із нею в серпні під Хотиним.

З 25 квітня 1539 р. Потоцький був ротмістром кінноти (100 коней) Руського воєводства. 18 квітня 1543 р. Потоцький став галицьким підкоморієм. Його призначення було здійснене під час краківського сейму; імовірно під час наступних сеймів (1544, 1545 і 1547 рр.) він одержував інші різноманітні призначення. На нашу думку, є цілком логічним, що на них він був представлений як депутат від галицької землі. Вірогідним є його депутатство на краківському сеймі в 1545 р.; тоді ж король підтвердив призначення Потоцького на посаду підкоморія [25, s. 167–168].

Протягом цих років Потоцький перетворився зі скромного Мацковіча, спадкоємця частки в Потоку, на власника багатьох волостей. Отже, після смерті першої дружини (приблизно 1544 р.) він міг жадати руки сенаторської доньки. Шлюб із Друзьяною з Бучача, дочкою кам'янецького каштеляна Миколая Язловецького-Монастерського, остаточно переконав Потоцького в потребі служити суспільству.

Його володіння на галицькій землі склалися із сіл Соколів і Пуків, Костельники і Загайполя, крім того, він утримував королівські села Ольховець, Яблунів, Тушковець. На Поділлі мав Бабчинці або Кшиків, Ковачі, Суходілі, Кшево і Беднари. 5 квітня 1547 р. він отримав привілей на розташування там міста Сидорова [24, s. 18].

У шлюбі з Катажиною Ємельницькою (померла приблизно в 1544 р.) Якуб Потоцький мав синів: Миколая, Яна (помер молодим) і Анджея, а також доньок: Люцію, дружину Миколая Шчуцького, Анну, дружину Миколая Коричинського, Ельжбету, що в першому шлюбі була за Яном Сметанка, подільським хорунжим, у другому – за Якубом Калиновським, Катажину, дружину Миколая Венжика. Від шлюбу з Друзьяною Язловецькою (померла після 1570 р.) він мав сина Станіслава (по-

мер у 1599 р.), ротмістра війська коронного [26, табл. 140]. Якуб Потоцький помер у 1551 р., похований у парафіяльному костелі в Бучачі [1, s. 22].

Миколай Потоцький (герб Пилява) (помер 1572 р.) – ротмістр хмельницький, пізніше кам'янецький староста [27, арк. 1].

Дату його народження вписують у рамки між 1517 та 1520 рр. [28].

М. Потоцький – син галицького підкоморія Якуба і його першої дружини Катажини з родини Ємельницьких, старший брат Анджея, кам'янецького хорунжого [26, табл. 140].

Уже в 1528 р. Потоцький служив у корогві Вавжинця Будзовського, а влітку 1531 р. брав участь у битві з молдаванами, розв'язаній гетьманом Яном Тарновським під Обертином [29].

У 1543 р. М. Потоцький стає придворним Сигізмунда Августа. Придворний загін Потоцького у 1543 р. налічував 3 коні, в 1545 р. – від 3 до 5, в 1546 р. – 4 коней. Наприкінці червня 1545 р. Потоцький був висланий до Седньогроду, до королеви Ізабелли Ягеллонки. Від молодого короля він віз для неї коней, тканини, коштовності та інші цінні подарунки, до Вільна він повернувся в травні 1546 р. У 1549 р. Потоцький знову був призваний до регулярної оборони і як ротмістр керував 60-кінною гусарською корогвою, представленою в Мендзибожі 12 листопада. Судячи з місцевостей, перерахованих у реєстрі відшкодувань за страти, корогва Потоцького здійснила сутички з татарами під Мендзибожем, Кшиковим, Взямцями, і передусім під Зінковим, де втратила 23 коні. Загалом утрати були дуже великими, сягаючи половини складу корогви. Корогва Потоцького знову була продемонстрована 7 листопада 1550 р. в Грудку. Восени 1552 р. Потоцький отримав циркулярний лист на призов 80-кінної корогви, з якою взяв участь у захисті зруйнованого татарами Брацлав'я [30, s. 103].

Закінчивши військову службу у квітні 1553 р., Потоцький уже не брав участі в новому призові, але вирушив до Кракова на шлюб Сигізмунда Августа.

Під часу урочистостей з нагоди весілля М. Потоцький брав участь у турнірі, організованому в замку. Після розтрошення списів у сутичці з придворним, пізніше – ротмістром, Станіславом Менжиком, Потоцький, озброєний щитом і мечем, взяв участь у груповому турнірі. У Кракові король надав йому високу посаду управителя кам'янецького замку. З Кракова він виїхав із місією на подільський кордон. Імовірно, 1554 р. він одержав циркулярний лист на 100-кінну корогву, оскільки того ж року йому і його товаришам було сплачено грошове забезпечення.

У липні 1555 р. Потоцького призвали на службу до пруського князя Альбрехта. У квітні 1558 р. він повернувся до країни й у Львові одержав першу часткову сплату грошового забезпечення на 150-кінну корогву, з якою вишикувався на параді 16 травня під Теревовлею. У ній переважали гусари, озброєні переважно списами. Пізньою весною

1558 р. Потоцький на чолі своєї корогви вів боротьбу з кримськими ватагами, які під керівництвом сина хана Девлет-Гірея вчинили напад на Поділля (на Бар, Хмільник та ін.) [31, с. 542]. Пізніше – весною та влітку 1559 р. – Потоцький вів боротьбу із загонами турецьких беїв, у якій його корогва втратила лише 5 коней, що свідчить про військове містецтво Потоцького.

Після початку литовсько-московської війни в 1560 р. Сигізмунд Август, у рамках королівської допомоги для Литви, зосередив біля Інфлянт (польська назва Ліфляндії – Т. Ч.) значну групу регулярної оборони. Вони перебували в контингенті гетьмана Флоріана Зебжидовського, який із 1561 р. підтримував великого литовського гетьмана Миколая Радзівіла «Рудого» у війні з Москвою. Серед них був і Потоцький із 150-кінною корогвою. Від осені 1561 р. до весни 1562 р. кількість його гусарської корогви, що діяла в Литві та в Інфлянтах, зросла до 160 коней. У травні та липні 1562 р. в таборі під Полоцьком він мав у розпорядженні 164 солдати. 19 серпня того ж року під команду Станіслава Лешньовольського він брав участь у переможній оборонній битві з переважаючими московськими силами під Невлем [32, с. 103].

Після ухвали пюотрковського сейму стосовно регулярної найманної армії й татарських наїздів в Україну було відновлено призов на Русі та Подолі. Туди в грудні 1563 р. з литовського фронту прибув Потоцький і продемонстрував свою 200-кінну корогву, з якою прослужив лише два квартали, до початку червня 1564 р. Новий циркулярний лист на призов 200-кінної корогви Потоцький одержав 1565 р., продемонструвавши її 24 листопада у своєму маєтку в Яблуневі під Тереховлею; на першому квартал він одержав аван у розмірі 1 600 злотих із сум, накопичених із доходів соляних руських копалень. Корогва Потоцького була на службі до червня 1566 р., причому від березня цього ж року нараховувала тільки 174 коні [25, с. 168].

Є підстави вважати, що ця корогва брала участь у боротьбі з кримськими татарами, які навесні 1556 р. тричі атакували польсько-литовські землі. Після закінчення служби Потоцький виїхав до Любліна, де 25 червня з рук руського стольника Миколая Кошлі одержав платню за службу в 1564 р. у розмірі 200 злотих. Відомо, що за попередню службу йому було сплачено ще 746 злотих. На початку 1569 р. Потоцький одержав Хмельницьке староство. У березні того ж року, вже як хмельницький староста, він виїхав до короля до Любліна, щоб доповісти йому про загрозу з боку татар на Поділлі [31, с. 542].

У середині 1569 р. в результаті ряду ухвал люблінського сейму загонами регулярної найманної армії на Поділлі були значно збільшені. Поріднившись із гетьманом Єжи Язловецьким, Потоцький отримав звання польного королівського стражника. На генеральному параді під Тереховлею 12 вересня 1569 р. він представив уже 300-кінну корогву кінноти, якої в такій кількості раніше не існувало на

південно-східних теренах від 1539 р. З нею він ніс службу до лютого 1571 р., а згодом – уже із 150-кінною дружиною – до лютого 1572 р. [30, с. 104].

У 1571 р. Потоцький став кам'янецьким старостою (з того часу в історичній літературі зображений як подільський генерал); хмельницьке староство він відступив синові гетьмана Язловецького Михайлові, також ротмістрові регулярної оборони.

Потоцький належав до групи професійних ротмістрів, які, здобувши бойовий досвід під Обертиним і передаючи своє вміння наступному поколінню, зберегли спадковість військової майстерності. З-під його знамен походили такі ротмістри, як Миколай Гославський, Томаш Крушельницький, Миколай Коморовський і Мартин Гнівош. Під його керівництвом військовий хліб відпрацьовували родичі й ті, що породичалися з ним, у тому числі брат Анджей і три шурина: Станіслав Чермінський (брат дружини), в майбутньому – ротмістр, Мачей Добромільський і Ян Сметанка. Військове ремесло було також джерелом доходів Потоцького, який вісімнадцять років військової служби ділив із поліпшенням родинного благополуччя [30, с. 104].

Потоцький був пов'язаний з реформаторським рухом; Анджей Венгерський переповідав, що він «вибудував для євангелістів у Кам'янці церкву» [33].

Він успішно примножував родові багатства, фундамент яких заклав його батько. Як платню за службу та гарантію за витрати на утримання корогви брав у заставну оренду королівщини, деякі з них перейшли з часом у спадкову власність родини. Так, у серпні 1550 р. довічно отримав Просятків Кам'янецького повіту, 2 грудня того ж року Сигізмунд Август записав йому 800 злотих на Яблоніві, Вільхівці й Тишківцях на Галицькій землі, які батько Потоцького тримав у довічній власності; одночасно король гарантував, що після смерті батька все надане довічно і забезпечене на тих селах перейде його синам із правом успадкування. 14 серпня 1552 р. король надав Потоцькому всі три вищеназвані села «iure feudi» («ленним правом»). 7 квітня 1553 р. Потоцький отримав привілей на перетворення Яблунева на місто, у квітні наступного року – дозвіл на викуп королівського села Крогулець у Подільському воєводстві. У 1556 р. разом із сином Яном викупив королівщину Борбучинці в тому ж воєводстві, а на початку 1557 р. король дозволив йому викупити Чартовець на Галицькій землі. У червні 1564 р. король був винен Потоцькому платню за службу в Литві в розмірі 11 628 злотих, із яких виплатив лише 1 700. За решту суми Миколай 1565 р. отримав у довічне володіння виділені з Тереховельського староства місто Борек із селами Канів, Диків, Красівка і Самоклесківці. Хмельницьке староство (місто Хмільник та вісім сіл) приносило Миколаю Потоцькому 1 788 злотих річного прибутку, Кам'янецьке (Кам'янець-Подільський і дванадцять сіл) – значно більше, зокрема 1574 р. – 3 948 злотих. У Кам'янці

в М. Сенявського набув двір на вулиці Татарській. Крім того, неподалік від Кам'янця тримав ще королівщину Михалків та, ймовірно, Сопохів (дозвіл на викуп 1569 р.). Унаслідок поділу батьківського спадку (1556 р.) отримав у Подільському воєводстві частини в Сидорові, Бабчинцях, Суходолі, Ков'ячеві й Беднарах, у Руському – Загайпіль. У 1555-1556 рр. тримав у заставній оренді за 1 700 злотих Шаравку і Колибань із Теребовельського староства. Дружина принесла йому в посагу Панівці, Шутнівці та Малиничі на Поділлі [31, с. 542–543].

Потоцький помер у Кракові між 2 травням і 19 червням 1572 р. [28].

Від шлюбу з донькою кам'янецького писаря Анджея Чермінського Анною (померла між 1579 і 1581 рр.), удовою по Себастьяну Ксьонжницькому, мав дітей: Яна (близько 1552-1611 рр.), подільського генерального старосту (1592 р.), польного коронного писаря, брацлавського воєводу (1608 р.), одруженого з Ельжбетною Каменецькою, удовою по Мацею Влодеку; Анджея (батька Станіслава «Ревери» Потоцького); Миколая, королівського ротмістра, одруженого з Геленою Калиновською; Якуба, брацлавського воєводу, і Стефана, теж брацлавського воєводу, а також три дочки: Барбару, заміжно за Якубом Струсем, хмільницьким старостою, Катажину – за Станіславом Волицьким, галицьким каштеляном, і Анну – за Куропатвою [26, табл. 140].

Сини Миколая Потоцького Анджей і Стефан дали початок двом лініям роду: перший – лінії «Срібної Пиляви», так званої гетьманської, другий – лінії «Золотої Пиляви», так званої примасівської.

Анджей Потоцький – граф Пилява (1553-1609 рр.), кам'янецький каштелян [34] – був другим сином Миколая й Анни з родини Чермінських, братом брацлавських воєвод: Яна, Якуба і Стефана [26, табл. 140]. Вихований у кальвіністському віросповіданні, в 1568-1569 рр. навчався разом із братом Яном університеті в Липську.

Повернувшись до країни, служив у регулярній найманій армії; під час інфлянтської війни Стефана Баторія (1579-1582 рр.) брав участь у роті або брата Яна, або дядька Станіслава. За міжцарів'я, після смерті Баторія, 2 грудня 1578 р. був на з'їзді Руського воєводства в Жешуві та підписав ухвалу на ньому конфедерацію. За рекомендацією з'їзду мав вербувати військо на оборону кордонів на цей період [35, с. 769].

У 1589 р. був депутатом сейму від Подільського воєводства, увійшов до числа депутатів, призначених до підписання битомсько-бендзинської угоди. Того ж року, ймовірно, взяв участь у битві з татарами під Баворовим. У 1590 р. призначений подільським підчашім. Дуже тісно співпрацював із братом Яном, що був більш активний. Як депутат від галицької землі на сейм у 1591 р., 15 січня 1591 р. підписав протест групи депутатів проти постанов кольського з'їзду і середнього сеймику

від 1590 р. У червні 1592 р. брав участь у з'їзді в Єнджейові та підписав його статті, що закликали до підтримки Сигізмунда III. У липні цього року він був обраний депутатом від Подільського воєводства на інквізиційний з'їзд. У 1595 р. брав участь у молдавській експедиції Яна Замойського; лишився в Молдавії на чолі однієї з кінних рот, залишених там для допомоги господареві. На чолі своєї роти зійшовся в битві зі Стефаном Розванем під Сушавою (11 грудня 1595 р.) [25, с. 173–174].

Як свідчать джерела, Потоцький повернувся на батьківщину на початку 1596 р. Наприкінці 1596 – на початку 1597 р. як ротмістр перебував зі своєю ротою в полку брата Яна на південно-східних землях, захищаючи кордони держави від татар і спостерігаючи за подіями в придунайських князівствах. У 1600 р. знову брав участь у молдавській кампанії Замойського на чолі роти, що входила до складу полку брата Яна. Наприкінці жовтня із Симеоном Могилою вирушив до Бухареста з метою посадити того на італійський трон. 25 листопада брав участь у розгулі військ Міхала Валечного. Повернувся до країни, вірогідно, на початку 1601 р. Того ж року був обраний депутатом сейму, що призначив його ревізором для визначення вільних місць на Русі та Поділлі [36, с. 769].

На початку 1602 р. Анджей Потоцький разом із братом Яном перебував на італійсько-татарському рубежі, пильнуючи державні кордони і вивчаючи ситуацію в Молдовії. Відправлений Яном, тоді ж брав участь у сутичках із татарами під Дзюрдзовом, розбивши декілька татарських підрозділів. Після сутичок був висланий братом для придушення селянських заворушень у цих районах. Восени того ж року за порадою брата Яна очолив польське військо, яке допомагало Симеону Могилі в боротьбі за трон із турецьким протезе Раду Мігнеа. Досягнувши певних успіхів, у липні мусив, однак, разом із військом покинути Волощину. Надалі перебував на прикордонні, інформував брата про ситуацію в придунайських державах і заохочував до інтервенції. Навіть порушив молдавський кордон, але досить швидко повернувся до країни.

У 1605 р. як ротмістр вербував солдат до регулярної найманої армії. На той час Потоцький був уже тісно пов'язаний з королівськими прибічниками, що певним чином відображалось в період сандомирського заколоту. Після бунтівного з'їзду в Любліні Анджей Потоцький надавав свої послуги королю. У квітні 1607 р. він прибув до короля до Кракова. Ймовірно, тоді його призначили кам'янецьким каштеляном, оскільки вже 1607 р. він брав участь у засіданнях сейму. Тоді ж він був призначений депутатом від сенату для прийому регулярної найманої армії. 6 липня 1607 р. Анджей Потоцький брав участь у молдавському поході. Потоцький підтримував інтервенцію Сигізмунда III в Москві. У жовтні 1608 р., ймовірно, хворий Потоцький перебував у Яблуневі. Напевно, Анджей не був учасником походу під Смоленськ, у якому брала участь лише його гусарська рота (що

була у складі війська королівського від 6 квітня 1608 р. до 6 квітня 1611 р.) [36, s. 770].

У 1607-1609 рр. Потоцький отримав від короля в довічне користування два комплекти сіл на Поділлі, а саме: Теремці, Колодівку, Шубоці, Колеховці чи Кубаковці, а також Пісець, Кучин (право викупити ці села йому надав Стефан Баторій у 1584 р.), Фурманківці (Окунів) і Воєводинці, а в Руському воєводстві містечко Косів із прилеглими селами. Маєтки, що перейшли після батьків, Анджей Потоцький поділив між братами. У Руському воєводстві йому належала частина містечка Поток, а також частина в Яблуневі, Костельниках, Ольхівці, Соколові, Тишковцях і Войніші. На Поділлі він мав свою частку в Панівцях, Сутньовцях, Малиничях і Михалкові. У 1607 р. отримав дозвіл на розміщення «Нового міста» на молдавському кордоні. Найчастіше Анджей Потоцький перебував у Яблуневі та, можливо, був фундатором тамтешньої кальвіністської церкви. Підтримував також церкву в Панівцях.

Анджей Потоцький помер 27 лютого 1609 р. [34].

Анджей був двічі одруженим. Його першою дружиною була Софія з Пясецьких, другою – Катажина, донька Миколая Вичацького Творовського, підкоморія кам'янецького. Від першого шлюбу мав синів: Миколая (помер 1613 р.), королівського ротмістра; легендарного Станіслава Реверу (помер 1667 р.); Єжи (помер 1615 р.), королівського ротмістра; Якуба (помер 1657 р.), подільського підчашія з 1625 р., та дочок: Анну (заміжню в першо-

му шлюбі за Станіславом Гольським, у другому шлюбі за Константином Заславським, в третьому – за Каролем Корецьким) і Кристину (заміжню в першому шлюбі за Олександром Хумецьким, у другому – за Самуелем Занеховським). У другому шлюбі Анджей Потоцький мав спадкоємців: Кшиштофа і Яна Теодорика. Удова Катажина вишла заміж за С. Остроруга [26, табл. 140].

Таким чином, можемо зазначити, що про перше покоління роду Потоцьких маємо фрагментарні, розрізнені дані переважно в джерелах польського походження, які відображають лише соціально важливі факти особистого внеску окремих представників фамільного клану. Провінційність роду, що стримувала інтенсивне зростання політичної й економічної потуги клану, поступово відійшли на задній план, а наближеність до короля та підтримка великих політичних діячів сприяли швидкому поступу роду як в економічній, так і в суспільно-політичній сферах. Удалими були шлюбні традиції Потоцьких, що не лише зміцнювало економічну основу роду, а й сприяло встановленню свояцько-родинних відносин із найбагатшими і найвпливовішими сім'ями Речі Посполитої. І хоча перше покоління Потоцьких ще не мало такої фінансової могутності, воєнної слави і суспільного визнання, як їхні відомі нащадки, проте саме воно заклало підвалини величі магнатського роду Потоцьких.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Żychliński T. Złota księga szlachty Polskiej: rocznik XIV. – Poznań, 1893.
2. Косенко І. С., Кривошея І. І. «Софіївка» – одісея Потоцьких / І. С. Косенко, І. І. Кривошея. – К. : Академперіодика, 2007.
3. Herb Pilawa / Herbarz // <http://www.genealog.home.pl/>.
4. Herb Lubicz / Herbarz // <http://www.genealog.home.pl/>.
5. Herb Ostoja / Herbarz // <http://www.genealog.home.pl/>.
6. Herb Szreniawa / Herbarz // <http://www.genealog.home.pl/>.
7. Herb Szeliga / Herbarz // <http://www.genealog.home.pl/>.
8. Herb Janina / Herbarz // <http://www.genealog.home.pl/>.
9. Геральдика. ру. Форум по геральдиці. – Режим доступу до ресурсу: http://geraldika.ru/forum.php?forum_id=4770.
10. Российская родословная книга, издаваемая Князем Петром Долгоруковым. – Ч. III. – СПб. : Типография Эдуарда Веймара, 1856.
11. Потоцькі // Режим доступу до ресурсу: http://www.library.vn.ua/podolia/ukr/k_Potocki_t.htm.
12. Лакиер А. Б. Русская геральдика. § 91. Окончание параграфа; гербы: Машковский-Ястржембец / А. Б. Лакиер. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.heraldrybooks.ru/text.php?id=23>.
13. Кривошея І. Давня історія, герб і перші маєтки Потоцьких на Уманщині / І. Кривошея. – Режим доступу до ресурсу: <http://goroduman.com/node/883>.
14. Малаков Д. В. По Брацлавщине (От Винницы до Тульчина) / Д. В. Малаков. – М. : Искусство, 1982.
15. Мурашев Г. Титулы, чины, награды / Г. Мурашев. – М. : ООО «Издательство АСТ»; СПб. : Издательство «Полигон», 2004.
16. Łojek J. Potomkowie Szczęsnego. Dzieje fortuny Potockich z Tulczyna; 1799-1921. – 4-e wyd. – Warszawa : Alfa-Wero, 1996.
17. История родов русского дворянства. – Кн. 2. – М., 1991.
18. Кривошея І. І. Потоцькі на Уманщині: перша половина XIX століття (науково-методичні матеріали до вивчення тем з історії України XIX ст.) / І. І. Кривошея. – К. : Знання, 1999.
19. Центральний державний історичний архів України м. Києва (далі ЦДАУК), ф. 481: Центральна комісія по ревізії дій дворянських депутатських зібрань Київської, Подільської і Волинської губерній, оп.1, спр. 261: Ведомость дворянских дел, решенных Киевской центральной ревизионной комиссией.
20. Boniecki A. Herbarz polski: wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. – Т. I-XVI. – Warszawa, 1899-1913.
21. Żychliński T. Złota księga szlachty Polskiej: rocznik XI. – Poznań, 1889.
22. Niesiecki K. Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego S. J. w powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza – Т. VII. – Lipsk : Nakładem i drukiem Breitkopfa i Hertela, 1841.
23. Jakub Potocki / Genealogia dynastyczna // <http://www.genealog.home.pl/>.
24. Kowalski H. Potocki Jakub // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź : Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich ; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. – Tom XXVIII/1. – Zeszyt 116. – 1984-1985. – S. 17-18.
25. Kossakowski S. K. Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich. – Warszawa, 1860. – Т. II.
26. Dworzaczek W. Genealogia. – Warszawa : Państw. Wydaw. Naukowe, 1959.

27. Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського в м. Києві (далі ІРНБУ), ф. XXIV: Уманський краєзнавчий музей. А. К. Жолкевський (Уманська збірка). Колекція рукописів XVI – XX ст. – № 2437: Ассигновка, выданная Потоцким (Ревера) Станиславом, краковским воеводой, Гетманом Великим Коронным, Стефану Сокальскому, делегированному к Хмельницкому 165(?) г. [июнь?], Нижанковицы.
28. Mikołaj Potocki / Genealogia dynastyczna // <http://www.genealog.home.pl/>.
29. Spieralski Z. Kampania obertyńska 1531 r. – Warszawa, 1962.
30. Potocki Mikołaj h. Piława // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź : Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. – Tom XXVIII/1. – Zeszyt 116. – 1984-1985 – S. 103–105.
31. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: Біографічний словник. – Вінниця, 2007.
32. Історія Польщі в архівному документі / Підготував Я. Крохмаль. – Варшава-Київ, 2004.
33. Węjerski A. Libri quatuor Slavoniae Reformatae. – Warszawa, 1973.
34. Andrzej Potocki / Genealogia dynastyczna // <http://www.genealog.home.pl/>.
35. Katalog portretów osobistości polskich i obcych w Polsce działających / oprac. Hanna Widacka, Alicja Żendara. – Warszawa : BN, 1994. – Т. 4.
36. Lipski A. Potocki Andrzej // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź : Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. – Tom XXVII/1. – Zeszyt 112. – 1983. – S. 769–770.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *д.і.н., професор Г. В. Боряк; д.і.н., професор Ю. В. Котляр*

© Т. Д. Чубіна, 2010

Стаття надійшла до редакції 25.06.2010